

MENO INTELIGENTIJOS DISKURSYVINĖS NOBILITACIJOS LYGINAMASIS
TYRIMAS

Beresnevičiūtė-Nosalová Halina. *Artists and Nobility in East-Central Europe: Elite Socialization in Vilnius and Brno Newspaper Discourse in 1795-1863.*

Berlin: Walter de Gruyter, 2018, 242 p.

Halinos Beresnevičiūtės-Nosalovos knyga yra akademinio kruopštumo ir metodologinės disciplinos pavyzdys. Knygoje įkūnytas preciziškos analizės idealas. Tą rodo vien labai ilgas jos pavadinimas, sudarytas iš dviejų dalių: antraštės ir ilgos paantraštės. Tačiau knygos objektą galima nusakyti ir santykinai paprastai. Knyga yra apie tai, kaip Vilniaus ir Brno periodinėje spaudoje XIX a. pirmoje pusėje buvo aprašomas meno žmonių – teatro aktorių, dainininkų, kompozitorių ir pan. – dalyvavimas vietos aristokratijos remiamuose ir organizuojamuose labdaros koncertuose ar teatro spektakliuose ir panašiuose renginiuose. Tačiau autorei rūpi ne meno rūšių raida, netgi ne menininkų socialinio sluoksnio formavimasis ar aristokratijos gyvenimas. Jai rūpi pirmiausia spaudos diskursas. Ir kiek tas spaudos diskursas atskleidžia pilietinės erdvės ar netgi pilietinės visuomenės idėjinį formavimąsi. Tiksliau, pilietinės erdvės diskursyvinį konstravimą. Ypač autorę domina, kiek tas konstravimas vyko pasitelkiant pilietinių vertybių ar dorybių sampratas. Šios sampratos yra knygoje siejamos su aristokratiškam elitui būdingomis pažiūromis, kad pilietinės dorybės reikalauja suformuotų moralinių nuostatų, išsiauklėjimo ir pan. Pilietinių dorybių plėtra tad reikalavo įtraukti kitų socialinių sluoksnių atstovus į veiklą, kuri galėtų būti pripažįstama kaip pilietiškai svarbi ir vertinga. Tokia veikla nebūtinai politinė, tai galėjo būti ir kultūrinė veikla, kuri skirta ne kultūrai sau, kaip vartojimo ar profesinio vystymo objektui, o visuomeninių, pilietinių tikslų siekimo tikslams. Tarkim, visuomenės konsolidacijai, moraliniam įtraukimui ir motyvavimui siekti bendrų tikslų ir pan. Konkreti kultūros naudojimo pilietiniams tikslams

forma galėjo būti labdaros renginiai. Mokslininkė savo knygoje nagrinėja ne tiek pačius labdaros renginius, kuriuos organizavo tradicinio elito atstovai, o dalyvavo ir mėgėjai menininkai bei profesionalai, kiek jų reprezentavimą spaudoje. Tiksliau, reiškini, kuris įvardijamas kaip „diskursyvinė nobilitacija“ ir „elitų socializacija“. Šiais abstrakčiais terminais įvardijamas reiškiny, kada profesionalūs kultūros kūrėjai imami traktuoti kaip lygiaverčiai aristokratijai pilietinių dorybių ugdytojais, pilietinės erdvės dalyviai, „piliečiai“ vertybiniu požiūriu. Iškalbingas, nors iš visai kito laikotarpio, šio reiškinio pavyzdys būtų Sofijos Kymantaitės pokalbis su savo tėvu apie sužadėtuves su M. K. Čiurlioniu. Sofijai pranešus apie sužadėtuves tėvas jos paklausė apie sužadėtinį, ar šis esąs „iš kilniųjų“ (lenk. „szlachetny“), turėdamas omenyje ar šis bajoriškos kilmės. Sofija Kymantaitė atsakė, kad neabejotinai taip, tačiau turėdama omenyje, kad jos sužadėtinis turi visas asmenines savybes, yra išsilavinęs ir laikosi visų elgesio normų bei vertybių, kurių buvo reikalaujama iš bajorų luomo asmenų.

Diskursyvinė nobilitacija knygos autorės požiūriu suprantama kaip kultūrinės veiklos ir pačių kultūros žmonių pilietinio reikšmingumo, pilietinio poveikio ir svarbos išlaikant visuomenės moralę pabrėžimas ir iškėlimas periodinės spaudos tekstuose. Knygoje siekiama parodyti, kad pilietinės visuomenės formavimąsi vertybiniu požiūriu (t. y. plečiant pilietiškumo vertybių pobūdžio bei svarbos suvokimą) XIX a. pirmoje pusėje esmingai veikė tradicinio bajoriškojo elito vertybių sklaidimas ir perdavimas į kitus socialinius sluoksnius. Pilietinio elgesio pagrindas yra tam tikromis vertybėmis paremta pasaulėžiūra. O modernios visuomenės formavimosi priešaušryje Vidurio Rytų Europos šalyse ši pasaulėžiūra buvo būdinga ir laikoma esmine bajorijai ar bent bajoriškajam, aristokratiškajam elitui.

Mokslininkė remiasi Lietuvos istorijos istoriografijoje gerai žinomą argumentu požiūriu, kad modernios pilietinės visuomenės užuomazgoms Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje lemiamos įtakos turėjo bajoriškojo elito elgsenos ir nuostatos. Tačiau šią tezę ji siekia patikrinti lygindama bajoriškojo Vilniaus ir buržuazinio Brno situaciją būtent iš diskursyvinės nobilitacijos reiškinio perspektyvos. Ir knygoje tai labai sėkmingai yra įvykdoma, nes parodoma, kad diskursyvinės nobilitacijos reiškiny socializuojant visuomeninį ir kultūrinį elitą buvo būdingas ir Moravijos miestui Brno, ne tik Vilniui. Žinoma, skirtumų buvo, tačiau vertybine prasme pilietinių dorybių ar nuostatų perdavimas ar sklaidimas į platesnius sluoksnius buvo tiesiogiai ir netiesiogiai veikiamas aristokratijos ir jos vertybių sampratų. Apskritai svarbus buvo aristokratiškumo kaip taurių, kilnių visuomeninių siekių idealo modelis, pavyzdys. Autorė iš esmės pripažįsta, kad kaip socialinis sluoksnis ar luomas tradicinis bajoriškasis elitas nyko, bet jo vaidmuo buvo reikšmingas prisidedant prie pilietinių vertybių perdavimo. Knygoje įtikinamai pagrindžiama, kad diskursyvine nobilitacija besiremianti elito atvirumo idėja, be kita ko, formavo

pagarbą daugiakultūrei įvairialypės visuomenės tradicijai ir buvo susijusi su „krašto patriotizmu“, t. y. pilietiniu-teritoriniu, o ne etnolingvistiniu patriotizmu. Aišku, tas buvo būdinga tik XIX a. pirmajai pusei, ne amžiaus pabaigai.

Knyga sėkmingai derina keletą mokslinės analizės būdų ir priėgų. Išsami spaudos diskurso analizė yra produktyviai išplečiama į lyginamąją analizę ir visa tai yra tinkamai papildoma istoriografinė kritika. Šiam lyginamosios istorijos, gal tiksliau netgi lyginamosios idėjų istorijos, pavyzdiniam darbui parašyti reikėjo laikotarpio bendrai ir kelių skirtingų nacionalinių istoriografijų išmanymo, o ir bent penkių kalbų gero mokėjimo, metodologinio pasikaustymo.

Autorė mato tolesnius galimus tyrimus panašia tematika, tarkim, nagrinėjant gydytojų socialinės ir profesinės grupės diskursyvinę nobilitaciją. Čia vertėtų atkreipti dėmesį, kad visgi gal netgi svarbiau už gydytojų ar menininkų diskursyvinę nobilitaciją socializuojant elitus būtų tirti (taip pat iš lyginamosios perspektyvos) verslo ir verslininkų diskursyvinę nobilitaciją, kurios bent jau Lietuvoje tikrai būta ir kuri itin pastebima XIX a. 6–7 dešimtmečio „Vilniaus kurjerio“ („Kurier Wileński“) diskurse. Vienas verslo diskursyvinės nobilitacijos reiškėjų buvo, beje, ne kas kitas, o Mikalojus Akelaitis.

Autorė pasirinko tradicinį, nors ir retą, istorikų cechui labiausiai priimtą synchroninį lyginamąjį tyrimą. Nors toks pasirinkimas turi ir kai kurių silpnų pusių, iš dalies diachroninis lyginimas būtų galimai tinkamesnis. Vilnių ir Brno iš tikro tinka lyginti istorinės raidos požiūriu. Tačiau ne visais atžvilgiais. Tarkim, socialiniu požiūriu Brno XIX a. viduryje galėtų būti adekvačiau lyginamas su XIX a. pabai-gos, o ne vidurio Vilniumi, t. y. įvedant 40–50 metų istorinės socialinės raidos skirtumų koeficientą. Vienas fundamentaliai skirtingas veiksnys – baudžiavos buvimas ar jos nebuvimas, kuris lėmė ir visuomenės struktūros, ir netgi nacionalinių kultūrų raidos skirtumus. Kitaip sunku adekvačiai įvertinti, kad Brno XIX a. viduryje egzistuoja viešas čekiškas diskursas ir ne elementarus, o kultūrinio gyvenimo diskursas, kai tuo metu Vilniuje nėra lietuviško diskurso, nes nėra ir lietuviškos spaudos. Įvertinant socialinės raidos skirtumus diskursyvinės nobilitacijos reiškiny-s ir toliau liktų reikšmingas, bet visgi jo poveikio supratimas galėtų būti truputį koreguojamas ir vertinamas ne taip vienareikšmiškai. Apskritai šie komentarai iš esmės nekeičia Beresnevičiūtės-Nosalovos atlikto tyrimo rezultatų vertės ir reikšmės, tai įkvepiantis pavyzdys kitiems komparatyvistiniams istorijos tyrimams. Tuo labiau kad tyrimų, kur Lietuva yra vienas iš lyginamosios analizės subjektų (objektų), vis dar itin mažai.